

ХУДОЖНЯ КУЛЬТУРА ПІВДНЯ УКРАЇНИ В ІСТОРИЧНОМУ ВИМІРІ (ТЕАТРАЛЬНЕ МИСТЕЦТВО ХЕРСОНЩИНИ)

У статті розглядаються питання історичного минулого, становлення і розвитку театрального мистецтва Херсонщини. Розкриваються особливості творчих пошуків театрального мистецтва ХІХ – ХХ ст.

Ключові слова: театральне життя; Херсонський музично-драматичний театр; творчі пошуки.

The article deals with the issues of the historical past, the formation and development of theater art of the Kherson region. The peculiarities of creative searches of theatrical art of the nineteenth and twentieth centuries are revealed.

Key words: theatrical life; Kherson Music and Drama Theater; creative quest.

Стан розвитку сучасної України значно актуалізує наукові питання, пов'язані з процесом становлення духовності особистості. Певну роль в духовному становленні молоді відіграють знання з історії художньої культури рідного краю.

Таврійська земля розташована на півдні України, у степній зоні, у межах Причорноморської низини, в басейні нижньої течії Дніпра.

У 1778 р., згідно з наказом Катерини ІІ, генерал-цехмейстер флоту І.А.Ганнібал на місці російського укріплення Олександр – Шанц зводить фортецю з верф'ю Херсон, названу так на честь давньогрецького міста Херсонеса.

Перші відомості про професійний театр в Херсоні пов'язано з арендою у 1823 – 1828 рр. дворянством Херсонської губернії будинку генерала Лобрі, а в 1830 р. одне з приміщень будинку було пристосовано для театру. У серпні 1846 р. Херсон відвідали В.Г.Белінський та М.С.Щепкін, останній брав участь у

виставі місцевих аматорів і згодом писав, що йому сподобалися колектив, публіка, але дуже не сподобалось театральне приміщення – тісне і незатишне.

Однією з популярніших вистав театру того часу була п'єса “Дохідне місце” О. Островського.

У 1883 р. з ініціативи губернатора О.С.Ерделі на засіданні міської думи було вирішено розпочати будівництво нового приміщення театру за проектом архітектора В.А.Домбровського, який, за деякими свідченнями, взяв за основу приміщення Одеського театру.

До відкриття було сформовано трупу з хором і оркестром, до якої увійшли кращі аматори російського театру.

У неділю 1 жовтня 1889 року відбулося офіційне відкриття Херсонського міського театру.

З програмною промовою на відкритті виступив губернатор О.С.Ерделі. Провідний артист театру А.І.Шадурський прочитав віршовий пролог, в останній частині якого йдеться про нелегку долю театрального мистецтва того часу.

Всьому свій час. Настала черга й нам

Знайти пристаніще, о музи дорогії.

Сюди погляньте ви, ввійдіть у цей ось храм!

Готові тут для вас чертоги золотії.

Виставою О.Островського “Дохідне місце” відкрився сезон Херсонського міського російського драматичного театру. До цього сезону особливо готувався антрепренер з непересічним досвідом творчої та організаційної роботи К.Г.Лелев-Вутечич.

Новий Херсонський театр вже протягом першого місяця свого існування мав неабиякий успіх, але незабаром театр почав зазнавати величезних збитків.

На той час у Херсоні існували також аматорські драматичні колективи. Аматорський театр відіграв велику роль у розвитку театру на Україні, а ще більшу – у пробудженні української національної свідомості. Самим своїм походженням він пов'язаний із самодіяльним народним мистецтвом

(драматичні елементи календарних обрядів, весілля та ін.). З 1860 року аматорські вистави поширилися на сценах Таврії.

Творчий шлях провідних артистів першої професійної української трупи тісно пов'язаний з Херсонщиною. Марко Кропивницький, троє братів Тобілевичів, Іван Карпенко-Карий, Микола Садовський, Панас Саксаганський та їхня сестра Марія Садовська-Барілотті були уродженцями Херсонської губернії.

Іван Карпенко-Карий був дрібним службовцем в архіві Херсонської міської поліції. Результатом його спостережень, ознайомлення з архівними матеріалами стала збірка оповідань, що вийшла в 1886 року у Херсоні, де вміщені п'єси “Бондарівна”, “Розумний дурень”, ”Хто винен”, а згодом опубліковано і “Наймичку”.

У 1874 році у Херсоні починається режисерська діяльність М.Кропивницького. З 1883 року українська професійна трупа майже щороку приїжджала сюди на гастролі, тому що Київський генерал-губернатор німецького походження Дрентельн заборонив українському театрові виступати у Київській, Полтавській, Чернігівській, Волинській та Подільській губерніях, тому працювати доводилося в основному у Херсонській губернії.

Таким чином, протягом 10 років центр України був закритий для гастролей. Залишався Південь. Тут І.Карпенко-Карий та М.Кропивницький видавали драматичні твори, за якими ставили прем'єри, влаштовували бенефіси та ювілеї акторів.

У травні – червні 1885 р., восени 1886 р., взимку 1895 – 1899 рр. трупа показала такі п'єси М.Старицького, як “Гаркуша”, “За двома зайцями”. В ці роки в гастрольному репертуарі театру були також такі п'єси М.Старицького, як “Циганка Аза”, “Богдан Хмельницький”, “Ой, не ходи, Грицю...”, а також п'єси М.Кропивницького: “Глитай, або ж Павук”, “Навала варварів”, “Зальоти соцького Мусія” та п'єса І.Карпенка-Карого “Мартин Боруля”, де драматург виступив у головній ролі.

У 1903 р. колектив оселився на Херсонщині на 48 днів. У 27 виставах

брав участь сам І.Карпенко-Карий. У п'єсі “Хазяїн” він грав роль Пузиря, у виставі “Лиха іскра поле спалить і сама щезне” виконував роль Платона. За п'єсами М.Старицького виступала і трупа П.Саксаганського у 1890 р. з виставою “Сорочинські ярмарки”. Також українські колективи гастролювали і у Бериславі, і у Каховці. Це сприяло утвердженню та поширенню національного мистецтва, відродженню любові до рідної мови та літератури.

Певне місце в історії театрального мистецтва Херсонщини займали аматорські колективи: на Воєнному форштадті, Забалці

У згаданих театральних колективах в юнацькі роки починалося становлення майбутнього артиста Юрія Шумського (Георгія Васильовича Шоміна). Спочатку він виступив у хорі, згодом, як актор і режисер, у різних аматорських колективах Херсону. Однак більш за все його вабили сцени робітничих околиць Забалки і Військового форштадту.

Зазнав кінцевого краху і Херсонський міський театр. Наступний театральний сезон (1890 – 1891 рр.) визвався вести В.І.Власов, який поставив кілька маловідомих комедій та старовинних мелодрам. Серед сезону запросив він О.Левицького, Востокову-Беретті і показав виставу “Циганський барон”, проте зборів не було. Не було чим платити заробітну плату акторам. За борги В.Власова театральне майно перед початком одного із спектаклів було описане нотаріусом. Творчий колектив розпався. Припинилося існування театру.

Театральне приміщення перетворилося на прокатний майданчик для гастролерів. За кілька років тут побували і російська опера Карташова, італійська опера, драматичні колективи В. Давидова, Л. Яковлева, П. Медведєва.

На межі століть Херсонська губернія переживала цілий вузол політичних та соціальних суперечностей. Не дивлячись на це, до 1917 р. існували професійний російський театр, а також п'ять аматорських театральних колективів: два українських (Забалки і Військового форштадту), два російських (театр “Опора”, театр “Тверезість”) та єврейський театр.

Слід зазначити, що з 1920 р. у Херсонському театрі розпочав свій творчий

шлях актор і режисер ряду театрів України та Росії, народний артист, пізніше репресований, В. Мейєрхольд. Всеволод Емільович пройшов складний творчий шлях. Багато суперечок викликали його пошуки, однак він завжди боровся за “нове” мистецтво, за передовий театр.

Ідея створення нового театру виникла у 1902 р., коли Всеволод Мейєрхольд у Херсоні організував “Товариство нової драми”. Саме тут почала формуватися художня програма, пов'язана з принципами умовного театру; підкорення аматорської дії живописно-декоративній основі.

Влітку 1902 р. разом з антрепренером О.Кошеверовим він укладає контракт на виступ у місті протягом трьох років. 23 вересня 1902 р. було відкрито перший сезон виставою “Три сестри” за п'єсою А.Чехова, де сам зіграв роль, а 26 вересня виконав роль Астрова у виставі “Дядя Ваня”.

“Товариство нової драми” принесло на херсонську сцену ідеї Московського художнього театру. Під керівництвом В.Мейєрхольда працювали над ролями у дусі реалістичних принципів і пошуків свого вчителя К.С.Станіславського. Репертуар формувався з великою вимогливістю. До постановки, крім творів А.Чехова, бралися п'єси О.Грибоєдова, О.Островського, О.Сухова-Кобиліна, О.Толстого, Ф.Шиллера, Г.Ібсена... Поставлений був і “Борис Годунов” О.Пушкіна.

В. Мейєрхольд також робив першу спробу створення музичної вистави – комедії В.Шекспіра “Сон літньої ночі” на музику Ф.Мендельсона. Зберігся план розробки музики за епізодами вистави.

За два сезони, які пройшли з шаленим успіхом, В.Мейєрхольд поставив 47 спектаклів і в 44-х з них зіграв провідні ролі.

З 1904 р. він захоплюється пошуками нових форм сценічної умовності. Зі сцени зникають елементи побуту. Реалістичні художні образи замінюються умовними символами. Все частіше глядачеві пропонувалися самодостатні трюки.

Вперше риси умовно-естетичного театру виявилися у драмі Г.Ібсена “Маленький Ейольф”. Розвиваються пошуки і, зокрема, вирізняються

формалістичні тенденції у подальших виставах “Монна Ванна” М.Метерлінка, “Золоте Руно” і “Сніг” Г.Пшибишевського. Це не могло не позначитися на подальшій долі трупи. Вона залишилася у Херсоні на кілька місяців, але херсонський глядач творчих пошуків В.Мейерхольда не сприйняв. Відвідуваність в театрі помітно впала. Майстер був у розпачі. Після триумфу зоря Мейерхольда на південному небі потьмяніла, а в 1904 році він взяв квиток на Тифліс. Вдруге В.Мейерхольд побував на Херсонщині у 1908 році, коли разом з трупю акторів здійснював поїздку по південних та західних губерніях Росії.

Після революції 1905 року репертуарна політика Херсонського театру, як і більшості театрів Росії, значно змінилася.

Під натиском панівної державної верхівки “буревісника революції” (М.Горького) витіснили зі сцени. Багато п'єс офіційно було заборонено царською цензурою, багато залишилось поза увагою театрів. У ці складні часи на херсонську сцену прийшов молодий режисер Олександр Загаров, який народився у Єлисаветграді Херсонської губернії.

У 1902 р. О. Загаров погодився на пропозицію В. Мейерхольда бути другим режисером у Херсонському “Товаристві нової драми”. Через кілька років, у 1909 р. О.Л.Загаров очолив художнє керівництво Херсонського міського російського театру.

Репертуар і склад артистів, як відомо, змінювався під впливом часу. Особливо вплинула на формування театрального життя Херсону Велика Жовтнева соціалістична революція – більшовицький переворот, який відбувся у жовтні 1917р.

Тему революції підіймав український театр, створений у цьому ж році народним артистом Ю.В.Шумським в приміщенні народної аудиторії, який до 1922 р. разом з відомою співачкою Оксаною Петрусенко відстоював реалістичні традиції молодого театрального колективу.

У 1919 р. Ю.Шумський організував студію з 13 осіб, яку, жартуючи, самі учасники назвали “чортовою дюжиною”. Переважну частину її становили

колишні вихованці сирітського дому Херсонського губернського земства. Цілий рік студійці готували репертуар, вчилися акторської майстерності. З 1920 року студія дає спектаклі, концерти, організовує мітинги в частинах армії, розташованої поблизу Каховського плацдарму. Також влітку 1920 р. театр обслуговував смугу Перекопського фронту.

Згодом учасники “чортової дюжини” роз’їхалися по селах, щоб працювати керівниками драматичних гуртків і цим заробляти собі на хліб. Юрій Шумський продовжував справу пропаганди мистецтва на селі, зокрема у Станіславі.

У збірнику документів і матеріалів архіву Херсонського Обкому Компартії України та Державного архіву Херсонської області є дані, з яких можна говорити про те, що у 1920 р. в повіті було організовано понад 80 музично-драматичних гуртків.

В подальшому доля О.Петрусенка та Ю.Шумського склалася як і у багатьох талановитих митців того часу.

Оксана Петрусенко, яка у 1919 – 1920 рр. грала у головних ролях у виставах “Наталка Полтавка”, “Маруся Богуславка”, “Циганка Аза”, виїхала спочатку до Росії, а через рік стала провідною артисткою Київського театру опери та балету імені Т.Г.Шевченка.

Юрій Шумський отримував запрошення з Одеси, Харкова, Києва, але ніколи не забував він своїх земляків, рідний Херсон.

Після того, як Юрій Васильович залишив Херсон, театральне мистецтво на декілька років перестає бути справжнім, але “життя свого не припиняє”.

У херсонських газетах 1920 р. було надруковано чимало різних рецензій, реплік та матеріалів інших жанрів, присвячених театру. Друкувалися вони українською мовою, що було пов'язано з хвилею українізації. Про якість цієї мови та про мистецтво можна судити з театральної репліки, надрукованої у газеті “Херсонський комунар” за травень 1925 р.:

ЧУДЕРНАЦЬКА ПУБЛІКА

Херсонська театральна публіка прямо тобі якась чудернацька. Завжди,

коли в театрі гастролує куплетист, що співає про “невісту з Фінвідділу”, чи “співачка”, що закидає ноги по самісіньку шию, або балет, де танцюристки так одверто одягнуті, що “нічого не видно” – тоді двері театру аж ламаються.

А ось коли приїжджають знамениті артисти, чи гарна оперна, або українська трупа, то в театрі так пусто, що, як-то кажуть: “Й скушно, Й сумно”...

...Майже Каховка й та в театральному відношенні попередила Херсон. В Каховці збір досягає понад 300 крб., а в Херсоні ... 87 с полов <иною>.

Справді, херсонці якісь ...чудернацькі.”

У передвоєнні роки театральне життя Херсонщини починає набирати вагомих обертів.

У липні 1936 року за рішенням Одеського театрального-видовищного управління з молодого Одеського пересувного театру робітничої молоді, випускників театральної школи та окремих артистів херсонських театрів організовано було Херсонський міський український драматичний театр. Новоствореному колективу надали краще у місті приміщення – у ньому раніше працювали в основному російські театри. Директором театру став І.В.Сухин. Трупу Херсонського театру поповнили здібні актори з інших театрів України: Л.Свободіна, І.Грінкін, Г.Лазарев, В.Светлова, В.Луцицький-Данченко.

Вже 6 липня 1936 р. була поставлена перша вистава за п'єсою Д.Власюка “Переможці смерті”. Херсонський глядач щиро вітав відродження українського театру і тепло сприйняв виставу. Перший театральний сезон можна віднести до організаційних. Тривало формування трупи, вирішувалося питання творчого процесу, встановлювалися зв'язки з організаціями міста.

У період з 1937 до 1940 р. театр успішно провів перші гастролі на теренах України та за її межами.

Звістка про початок Великої Вітчизняної війни застала Херсонський театр на гастролях у місті Умані Черкаської області.

Згодом театр був евакуйований, але на новому місці – у Таджикистані, Киргизії, Узбекистані – творчий колектив херсонців продовжував працювати з

подвоєною силою. Він включив до свого репертуару вистави, які розкривали високий патріотизм людей, їх незламну волю до перемоги над ворогом: “Партизани в степах України” О.Корнійчука, “Вище любові” В.Рудакова.

Дружній колектив херсонських митців давав шефські вистави і концерти в шпиталях, для родин військовослужбовців у фонд Товариства Червоного Хреста.

У вересні 1944 р. херсонські артисти повернулися до визволеного від ворога рідного міста. З болем у серці дивилися вони на руїни, в які фашисти перетворили чудову будівлю театру. Для діяльності професійний колектив пристосував будинок суднобудівників.

Тож, у складних умовах відкрився у Херсоні новий театральний післявоєнний сезон.

До свого десятилітнього ювілею у 1947 р. Херсонський театр підготував виставу “Любов Ярова” за п'єсою К.Треньова. Постановку здійснив художній керівник театру Л.Романенко разом з режисером В.Кенано. Це була краща вистава останніх років: акторський ансамбль, режисура, надзвичайно вдале художнє оформлення головного художника Л.Тонкононого, прекрасна музика М.Курдюмова, робота диригента П.Келіна.

У 1954 р. директором театру призначили М.Г.Бурлака. Художнє керівництво очолив Л.В.Южанський. Їх зустріло холодне, незатишне приміщення, байдужість в очах акторів. У цьому ж році Микола Григорович поставив чудову комедію К.Кропиви “Хто сміється останній”, в якій грали провідні актори – В.Данченко, Г.Лазарев, Г.Бабін.

Так, вже по-новому розпочався сезон 1954-1955 рр.

У 1959 р. відкрився новий 24-й сезон виставою нового головного режисера театру М.Рацького “Нащадки запорожців” за О.Довженко. Восени 1960 р. для робітників мистецтва України відбулася Декада українського мистецтва та культури у Москві – творчий звіт за 10 років. Театр вийшов з п'єсами “Веселка” М.Зарудного, “Куховарка” А.Сафронова. Рівень популярності Херсонського театру почав підніматися.

У 1961 р. директором став М.Равицький, а у 1962 р. відкрився 25-й ювілейний сезон. У 1967 р. М.Равицький разом з художником В.Балашем підготували виставу "Шосте липня" за п'єсою М.Шатрова.

70-ті роки ХХ століття на Херсонщині відзначилися ще однією подією. 30 вересня 1971 р. був надрукований наказ про створення у Херсоні обласного театру ляльок. Початком творчої біографії стала у 1972 р. прем'єра вистави "Пригоди Гулівера в країні ліліпутів" за мотивами книги Л.Свіфта.

На початку 1970 року театр мав у своєму складі таких майстрів, як диригент М.Раух, головний художник В.Балаш, артисти Н.Литвиненко та Л.Литвиненко, Г.Кузьменков, М.Микуцький, Д.Огіренко, А.Заяць, молоде акторське поповнення з числа випускників Київського та Харківського театральних інститутів, інших закладів України (Д.Короленко, А.Щітка, А.Толок, А.Манойло).

В 1990 р. театру було присвоєне ім'я Миколи Куліша. Вже через два роки на базі цього театру проходив перший Всеукраїнський мистецький фестиваль за творами М.Куліша, присвячений сторіччю від дня народження драматурга.

Театр показав дві вистави: драму "97", музичну комедію-фарс "Кошмарні сновидіння Херсонської губернії" за творами М.Куліша.

Творче керівництво очолив головний режисер А.Канцедайло, який прийшов до Херсонського театру у 1983 р., а вже у 1986 р. його було призначено головним режисером. За час роботи у театрі, він поставив 17 вистав. Серед них "Закон" В.Винниченка, "Єретик" А.Крима, "Комуна в степах" М.Куліша. Намагався він ставити п'єси, які змушували думати над сучасними проблемами, потребували глядачів схильних до роздумів.

У 1993 р. на київському фестивалі "Прем'єри сезону" театр показав музичну комедію "Хочу заміж". Яскрава, життєрадісна, жартівлива вистава, наповнена молодістю, коханням запам'яталася і сподобалася столичним глядачам і театрознавцям. Творчий процес продовжувався, глядачі бачили нові вистави "Наречена з Імеретії" Г.Канчелі (режисер - В.Карпеко), "Алі-Баба та сорок пісень персидського базару" С.Нікітіна (режисер- Г.Комаров), "Кабаре"

Д.Мастероффа (режисер- О.Натяжний), але відсутність довгий час головного режисера негативно позначилася на творчому житті колективу.

Поступово театр набував музичного спрямування. У репертуарі частіше з'являлися оперети, мюзикли, музичні комедії. Серед них оперета “Циган – прем'єр” І.Кальмана, мюзикл “Три мушкетери” М.Дунаєвського, мюзикл-опера “Есмеральда” В.Ільїна, музична комедія “Як пани, так і ми...” І.Поклада, “Турецька шаль” Д.Дмитрієва та інші.

У 1994 р. головним режисером став Володимир Бегма, заслужений діяч мистецтв України, відомий постановник музичних вистав. Він змінив курс театру.

У 1999 р. відкрився новий сезон, присвячений 110-ти річчю від того дня, коли у Херсоні з'явився професійний театр. У ювілейному сезоні херсонський глядач побачив прем'єру вистави “Остання жінка Дона Жуана” за п'єсою А.Жухавицького у постановці запрошеного режисера О.Шмаля. Вистава була поставлена для бенефісу, присвячена ювілею народного артиста України А.Толока, який зіграв самого Дона Жуана.

Готувався до своєї постановки музичної вистави “Різдвяна ніч” за М.Гоголем (режисер Олег Натяжний).

Цими та іншими виставами завершилося театральне мистецтво Херсонського обласного музично-драматичного театру ім. М.Куліша у ХХ столітті.

Список літератури

1. Вершина М. Херсонские театралы 1920-х годов // Площадь свободы 14-20 февраля 2000 г.
2. Даниленко Ю. Наші перші гастролі. // Наддніпрянська правда. 8 квітня 1966р.
3. Дорбінян В. Херсонському професійному театру – 170 років, а А.Толоку, який, дякувати долі, в Херсоні ще є, - 60! // Ефір. 7 жовтня 1999 р.
4. Іванов А. На херсонській сцені // Ленінський прапор. 17 грудня 1970 р.
5. Ізвєкова К. Театральний “Оскар”. // Новий день 31 березня 2000р.
6. Ковальчук М. На сцені українські корифеї. // Наддніпрянська правда. 11 жовтня 1989 р.
7. Липківська Г. Чисті сходишки // Ленінський прапор. 8 червня 1991 р.
8. Марус В. Проколы и приколы проказника Амура // Булава. 17 фєврєля 2000г.
9. Панасюк А. Херсонскому театру – 170 // Булава. 16 сєнтября 1999 г.
10. Приходько О. Еще одна премьера // Херсонская неделя 29 марта 1996 г.

11. Сапожнікова В. Прихильники Мельпомени. // Наддніпрянська правда. 8 жовтня 1996 р.
12. Скороход Т. Зустрічаймо “Мельпомену Таврії”// Новий день. 14 червня 2001г.
13. Скороход О., Удовиченко Є. Мейєрхольд В.Е. і Херсон. // Наддніпрянська правда. 27 травня 1987 р.
14. Степ / Під ред. Л. Марченко; Херсон, 1996. – 124 с.
15. Шевелева Г. Юбилейный сезон. // Судостроитель. 25 октября 1985 г.
16. Цюзь В. Свято в ляльковому театрі. // Наддніпрянська правда. 18 жовтня 1997р.
17. Яценко А. Народжується театр ляльок. // Наддніпрянська правда. 24 січня 1982 р.